

Het laatste hoofdstuk is de finale waarin alles samenkomt: patronen worden vergeleken en conclusies worden getrokken. De representatie in het polderbestuur was in beide polders vrij constant. Men had er een dijkgraaf en vijf heemraden waarbij aan de vastgestelde zetelverdeling werd vastgehouden. De mate van consensusgerichte besluitvorming was wel aan ontwikkelingen onderhevig en werd vooral bepaald door de financiële mogelijkheden. Bij voorspoed kregen de ingelanden meer inspraak, was het bestuur meer transparant en stelden de bestuurders zich flexibeler op. Bij financiële problemen was het beleid gericht op het behouden van het vertrouwen van externe financiers en kon men niet al te transparant opereren. Juist die financiële mogelijkheden lagen bij die polders anders: Mastenbroek, met haar blokverkaveling, is een 'eiland' dat geheel door een ringdijk is omgeven. Bunschoten was met haar strokenverkaveling een 'kustpolder' (p. 256) met achterliggende landen (buitenpolders) waardoor zij in verhouding minder strekkende waterkering behoefde te onderhouden. Bovendien lag zij dicht bij de financiële markten te Amsterdam en Utrecht en konden de bestuurders makkelijker investeerders aantrekken. In Mastenbroek leverden de bestuurders het grootste deel van het vreemd vermogen (tabel 7.1) en werden externe investeerders via één van de steden tot bestuurder benoemd. Hoewel zij dan geen grond in de polder bezaten, konden ze dan toch toezicht op hun investeringen houden. Overigens: ook in Bunschoten werd zo nodig het grondbezitscriterium tijdelijk gewijzigd van vijftien naar 7,5 dammaat (p. 104). In Mastenbroek hadden de steden een overwicht in het bestuur, zeker nadat zij bij de Reformatie zich over de kerkelijke goederen hadden 'ontfermd'. In die polder waren de katholieken na 1619 van bestuursfuncties uitgesloten, terwijl in Bunschoten katholieke bestuurders niet werden geweerd. Daar nam in de tweede helft van de achttiende eeuw ook de invloed van de boerenelite toe, terwijl in Mastenbroek de steden meer macht verwierven. Zo waren er in beide polders verschillende ontwikkelingen in de bezitsverhoudingen en de kavelgrootten. Een constante factor was dat beide besturen met succes hebben getracht om bij de omslag een laag eenheidstarief aan te houden (pp. 88 en 240).

Ondanks haar gedegen onderzoek kon Kole toch nog op een enkele anomalie worden betrapt. In de winter van 1775-1776 zou Mastenbroek tweemaal door een stormvloed zijn getroffen (p. 249). 'Een jaar later', op 20 november 1777 zouden daar opnieuw dijkdoorbraken zijn geweest. Vermoedelijk gaat het hier om de stormvloeden van 1775 en 1776 die beide plaatsvonden in november.⁷ Maar in een prachtig concert valt één valse noot niet op. Deze uitgave blijven we dan ook als een doorwrochte comparatieve studie kwalificeren. De afgelopen jaren is van verschillende dissertaties over een waterstaatkundig onderwerp in (het graafschap) Holland een handeseditie verschenen.⁸ De polders die Kole onderzocht lagen in het rechtsgebied van de bisschop van Utrecht en kenden soms vergelijkbare ontwikkelingen, maar soms lagen de verhoudingen net even anders. Kortom: voor een evenwichtig beeld van de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis is dit een noodzakelijke aanvulling waarin ook nog eens een vernieuwende methodiek is gevolgd. Deze is navolgenswaardig, maar is er wel één die tijdovend onderzoek vergt. Ook hier geldt kennelijk: *festina lente*.

Reinoud Rutte en Bram Vannieuwenhuyze, *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadplattegronden uit 1545-1575. Schakels tussen verleden en heden*. Bussum: Thoth 2018, 516 pp., ISBN 9789077699171, hb. Cartografie Yvonne van Mil.

Alle stedenkaarten van Jacob van Deventer bij elkaar in één boek zal voor velen een wens in vervulling zijn. De kaarten zijn met de modernste digitale technieken gereproduceerd en in dit monumentale boek afgebeeld op zestig procent van de ware grootte. Die verkleining was gezien het formaat van het boek niet per se nodig, maar maakt mogelijk dat kaart en begeleidende tekst op dezelfde dubbele pagina zijn te zien en te lezen, en dat is natuurlijk prettig. Bovendien zijn ook de kaarten zelf op dit formaat nog leesbaar, wat een

7 Jan Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. Deel VI: 1751-1800* (Franeker 2015) 455, 470, 493, 502 en 518.

8 Siger Zeiska (2007) over Rijnland en daarna de werken in de serie 'Waterstaat, Cultuur en geschiedenis' die verschenen onder auspiciën van de Vereniging voor Waterstaatsgeschiedenis: Alfons Fransen (2011) over de Diemerdijk, Carla de Wilt (2015) over Delfland en Chris de Bont (2014) over Amsterdam en omgeving.

LURAN
TOORIANS

Uitsnede uit Jacob van Deventers kaart van Helmond.

delijk tot lacunes leidt, is overduidelijk, alleen al door het ontbreken van een kaart van Antwerpen. De twee andere banden van de atlas die Van Deventer naliet, bevinden zich in de Nationale Bibliotheek van Spanje in Madrid en die zijn hier integraal opgenomen. Bij elke kaart geven de auteurs een beschrijving die in een vast stramien is opgebouwd. Eerst een beschrijving van het kaartbeeld, dan een summier geschiedenis van de betreffende stad en tot slot enkele relevante gegevens voor hoe de stad zich verder ontwikkelde in recentere tijden. Een recente luchtfoto en een modern kaartje dat de belangrijkste structuren en elementen accentueert, completeren het geheel.

In het derde deel worden de kaarten geanalyseerd. Jacob van Deventer ging behoorlijk systematisch te werk en dat maakt het mogelijk een legenda samen te stellen en de kaarten op allerlei punten onderling te vergelijken. De steden worden hier onder meer chronologisch naar hun ontstaansperiode geordend, wat leidt tot een periodisering van de stedengeschiedenis in de Nederlanden, en onderscheiden naar geografische ligging en landschappelijke inbedding. Ook de diverse vormen die steden kunnen hebben en tal van individuele elementen zoals pleinen, havens (en havenkranen), monumentale kerken en kastelen krijgen hier aandacht. Hoewel deze overzichten hier en daar wat impressionistisch aandoen – wat niet betekent dat ze niet goed zijn doordacht – geven zij eigenlijk steeds aanleiding om terug te bladeren en de kaarten in nog meer detail te bekijken. Daarmee is dit een essentieel hoofdstuk in deze atlas.

Helemaal aan het eind besteden de auteurs op een achttal pagina's specifiek aandacht aan water. Dat er maar weinig steden zijn die niet aan een water liggen, is natuurlijk een doodoener. Dit wordt in het boek herhaalde malen opgemerkt, maar in deze slotpagina's wordt de relatie stad-water nader tegen het licht gehouden. Een van de zaken die daarbij opvallen is dat in de Nederlanden steden zelden aan zee lagen. Wel aan de Zuidoostzee, maar nauwelijks aan de Noordzeekust, met enkele uitzonderingen in Vlaanderen (Oostende, Nieuwpoort, Duinkerken). Aan de grote rivieren ontstond een stad veelal op één oever, bij kleinere rivieren op beide oevers en vaak zijn er kleinere – al dan niet ge-

eis is voor wie meer wil dan een mooi koffietafelboek om plaatjes in te kijken. En tot kijken nodigt dit boek zeker uit.

Het boek opent met een inleiding op het cartografische werk van Van Deventer en een biografische schets die nieuwe gegevens – en nieuwe suggesties – bevat, maar ook duidelijk maakt hoe weinig we nog steeds over Jacob van Deventer en zijn werk weten. Zo is onbekend met welk doel hij zijn stedenkaarten vervaardigde en ook of die kaarten dit doel ooit hebben gediend. Al snel na de dood van Van Deventer in 1575 verdwenen de kaarten immers uit beeld om pas halverwege de negentiende eeuw weer tevoorschijn te komen, met nauwelijks gebruikssporen. Sindsdien zijn er verschillende projecten geweest om te kaarten te publiceren, maar nooit eerder gebeurde dit zo systematisch en met alle kaarten in één band zoals nu is gedaan.

Het tweede en meest omvangrijke deel (vierhonderd pagina's) van het boek bevat alle kaarten. Daarbij is gepoogd om aan de hand van de 'losse kaarten' te komen tot een reconstructie van de verdwenen (verloren gegane?) eerste band van Van Deventers atlas. Dat dit onvermij-

graven – waterlopen binnen de stad. Op deze laatste pagina's in het boek wordt dit alles nadrukkelijk gekoppeld aan het heden. Eerder is dan al opgemerkt dat stratenpatronen behoorlijk onveranderlijk zijn (zelfs in Rotterdam bleven de oude hoofdlijnen ook na het bombardement intact) en dat geldt deels ook voor waterlopen. Deels, want in de loop van de tijd werd er ook veel overkluisd of gedempt. Dat 's-Hertogenbosch nog zoveel water in de oude stadskern heeft – de auteurs noemen dit als gunstig voorbeeld – is feitelijk alleen te danken aan het gegeven dat het gemeentebestuur pas relatief laat kwam met plannen tot dempen en er toen al zoveel historisch bewustzijn aanwezig was (niet bij het bestuur) dat protesten luid genoeg klonken om de Binnendieze te redden. In 1973 werd begonnen met een restauratie die in 1998 werd voltooid en resulteerde in een toeristische trekpleister van formaat. In het boek wordt dit alles gepresenteerd als een 'Handreiking voor toekomstige wateropgaven', met de 'Stedenatlas als bron, gereedschapskist en schuifpuzzel'.

Zonder hiervan iets te willen afdoen, is deze stedenatlas natuurlijk meer dan dit. Iedereen die erfgoed aan het hart gaat, zal inzien dat de kaarten van Jacob van Deventer ook waardevol kunnen zijn bij moderne stedenbouw en planologie. Concreet, voor de steden die hier in kaart zijn gebracht, maar ook meer in het algemeen om te begrijpen hoe steden zijn ontstaan en zich hebben ontwikkeld en zich steeds weer aanpassen aan veranderende omstandigheden. Dat geldt voor watervraagstukken, maar bijvoorbeeld het gegeven dat een prachtig bewaarde laatmiddeleeuwse stad als Vianen nu nog slechts algemeen bekend is door het nabijgelegen snelwegknooppunt, betekent ook iets. Wie routes verlegt, beslist daarmee over het lot van steden en van de mensen die daar wonen. Graven en hertogen die in de middeleeuwen nieuwe steden stichtten waren zich daar terdege van bewust. Op de kaart van het waterrijke en vaak door water gekwelde 's-Hertogenbosch staat ook Vught, verworpen tot een dorp na de opkomst van de nieuwe stad van de hertog. Deze atlas is dus belangrijk voor waterstaatshistorici en voor planologen, maar niet alleen voor hen.

Rick Scholten, *Geschiedenis van het Apeldoorns Kanaal. Verleden, heden en toekomst van een koninklijke waterweg*. Epe: Uitgeverij Gelderland 2017, 244 pp., ISBN 9789491826528, hb.

TON
BURGERS

Van 1829 tot 1972 heeft het Apeldoorns Kanaal een functie vervuld in de ontwikkeling van de oostelijke Veluwe. De geschiedenis van het kanaal begon al in 1370, toen de Grift werd gegraven van Apeldoorn naar Hattem. Deze werd gevoed door water uit enkele sprengkopen. Zo konden watermolens worden gebouwd en goederen vervoerd. Bovendien kreeg het gebied tussen Veluwe en IJssel een betere ontwatering. Door conflicterende belangen werd de bevaarbaarheid een probleem en dus werden er in de Bataafs/Franse tijd plannen gemaakt – onder meer door de broer van de patriot H.W. Daendels – voor een echt kanaal met schutsluizen. Het eerste deel van dat kanaal werd gerealiseerd onder koning Willem I, die het aanvankelijk grotendeels zelf betaalde en er zelf ook belang bij had door de ligging van zijn bezit in Apeldoorn.

De geschiedenis van het Kanaal is opgetekend door Rick Scholten (1941), kleinzoon van een brugwachter en zoon van een bruggpachter, later sluiswachter. Hij is ook bestuurslid van de Stichting Apeldoorns Kanaal en heeft zeven jaar aan dit boek gewerkt. Het bevat dan ook heel veel details, waarvan sommige wel en andere minder de moeite van het lezen waard zijn. Veel bijzonderheden zijn prettig geplaatst in de marges van de tekst; men kan ze lezen of overslaan al naar gelang de interesse. Een aantal 'kleinigheden' zijn echter uitermate interessant, omdat ze exemplarisch zijn voor andere kanalen.

Het boek is helder ingedeeld in vijftien hoofdstukken die ieder een afgebakende periode bestrijken. De eerste zeven hoofdstukken gaan over het ontwerp, de bouw en de exploitatie van het kanaal. Dat werd in twee delen gerealiseerd: eerst het deel van Hattem naar Apeldoorn, het zogenaamde Griftkanaal, en daarna de verlenging naar Dieren. Het achtste hoofdstuk behandelt de Tweede Wereldoorlog en het herstel daarna. De periode tot de sluiting in 1972 wordt beschreven in hoofdstuk 10. Daarna volgen drie meer anek-